

TOSHKENT DAVLAT
IQTISODIYOT UNIVERSITETI

MAMATOV M.A.

**MINTAQA IQTISODIY
XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH
MEXANIZMINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Monografiya

«IQTISODIYOT»

81:33(545,1)

M 23

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

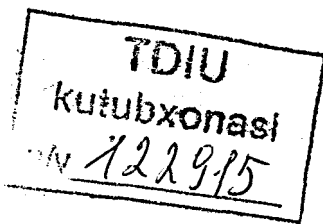
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

Mamatov M.A.

**MINTAQA IQTISODIY XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASH MEXANIZMINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Monografiya

**TOSHKENT
"IQTISODIYOT"
2023**

UO'K: 330.05 (076.2)

KBK: 65.01 3401

Mamatov M.A. "Mintaqa iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish" Monografiya. – T.: "IQTISODIYOT", 2023. - 144 bet.

Ushbu monografiyada mamlakatimiz mintaqalarida (Qashqadaryo viloyati misolida) iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ilmiy konsepsiyalari, iqtisodiy xavfsizlik darajasini oshirish mexanizmi va instrumentlari, mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash omillari va ularning tasnifi, Qashqadaryo viloyatida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlanish holati tahlili, aholining kambag'allik darajasi bilan bog'liq ijtimoiy tahdidlar va uni mintaqaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri, raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash omillari tadqiq etilgan.

Ma'sul muharrir:

*Rasulev Alisher Fayzievich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori
Fundamental iqtisodiyot kafedrasi*

Taqrizchilar:

*Bababekova Dilfuza Sherqulovna – Toshkent Moliya instituti
Iqtisodiyot kafedrasi professori*

*Mamaraximov Bekzod Erkinovich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Fundamental iqtisodiyot kafedrasi mudiri*

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kengashining
9-may 2023 yil 9-sonli qaroriga asosan nashrga tavsiya etilgan.*

ISBN 978-9910-9695-3-9

© "IQTISODIYOT", 2023.

© Mamatov M.A., 2023.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida global beqarorlik davrida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash va barqaror iqtisodiy o'sish salohiyatini oshirish uchun yangi tashkiliy modellar va boshqaruv yondashuvlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni taqozo etmoqda. "Raqamlashtirish global iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir. «McKinsey Global Institute» tadqiqotlar instituti hisob-kitoblariga ko'ra, Xitoyda 2025-yilda yalpi ichki mahsulotni 22 % gacha o'sishi internet texnologiyalari hisobidan sodir bo'lishi mumkin. Amerika Qo'shma Shtatlarida 2025-yilda raqamli texnologiyalar hisobidan yaratilgan qiymatning kutilayotgan hajmi 1,6-2,2 trln. AQSH dollarini tashkil etishi mumkin". Bugungi kunda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda raqamlashtirish jarayonlarni rivojlantirish va resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtisodiy raqobat nihoyatda kuchayib, tobora keskin va shafqatsiz tus olmoqda. Bunday vaziyatda mamlakatimiz iqtisodiyotining muntazam takomillashib borishini ta'minlaydigan mexanizmlarni joriy etish, barqaror iqtisodiy taraqqiyot bilan bog'liq vazifalarni puxta belgilab olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida "2022-2026-yillarga mo'ljallangan hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha dasturlar asosida har yili barcha tuman va shaharning muammo va imkoniyatlarini chuqur o'rgangan holda hududlar kesimida taraqqiyot dasturlari ishlab chiqish hamda yirik sanoat tarmoqlari va hududiy korxonalar o'rtasida sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish" vazifalari belgilab berilgan. Shu bilan birga, mintaqaviy darajada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash sohasida qarorlar qabul qilish va ijro etishni institutsional qo'llab-quvvatlash tizimida yangi global muammolarni hisobga olgan holda ularning turli xususiyatlari va maqomidan kelib chiqib tashqi muhitdagi tahdidlarni aniqlashda sezilarli darajada to'siq bo'lmoqda.

Mamlakatimiz va xususan Qashqadaryo viloyatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ko'rsatkichlari: jon boshiga YaIM, aholi daromadlari darajasi, qashshoqlik darajasi, aholi turmush sifati bo'yicha,

O'zbekiston Respublikasi mintaqalari o'rtasidagi farq keskin ortib bormoqda. Respublika mintaqalari o'rtasida raqamlashtirish, ijtimoiylashtirish, resursli va infratuzilmali rivojlanishda tengsizlik muammolarini keskinlashuvi mamlakatning hududiy yaxlitligi va uning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid solmoqda. Bu milliy xo'jalikda va uning mintaqalari iqtisodiyoti oldida turgan ichki va tashqi iqtisodiy taxdidlar bilan bog'liq bo'lib, ular iqtisodiy o'sishni ta'minlash, raqobatbardoshligini oshirish, jahonning yetakchi rivojlangan davlatlaridan texnologik orqada qolishni bartaraf etish, iqtisodiy suverenitetni saqlab qolish va milliy iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatdagi mavjud iqtisodiy xavfsizlik tizimini transformatsiyalash zarurligini belgilaydi.

Monografiyada mintaqalarning o'z iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun ma'suliyati va javobgarligini hisobga olgan holda, yuqori moslashuvchan mobillik va iqtisodiy sohada manfaatlarni himoya qilishning samarali mexanizmiga ega bo'lgan mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash tizimini shakllantirish zarurligi ochib berilgan.

Monografiyada mamlakatimiz mintaqalarida (Qashqadaryo viloyati misolida) iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ilmiy konsepsiyalari, iqtisodiy xavfsizlik darajasini oshirish mexanizmi va instrumentlari, mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash omillari va ularning tasnifi, Qashqadaryo viloyatida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlanish holati tahlili, aholining kambag'allik darajasi bilan bog'liq ijtimoiy taxdidlar va uning mintaqaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'siri, raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash omillari tadqiq etilgan.

Monografiya ilmiy xodimlar, oliy o'quv yurtlarining magistrant talabalari, professor-o'qituvchilari, katta ilmiy xodim-izlanuvchi va mustaqil izlanuvchilar, shuningdek "Iqtisodiy xavfsizlik" hamda boshqa soha mutaxassislariga mo'ljallangan.

I BOB. MINTAQANING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MEXANIZMINI TADQIQ ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1-§. Mintaqani iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ilmiy konsepsiyalari

Mintaqalarning iqtisodiy xavfsizligi muammolari, unda iqtisodiy o'sish va ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liqligi qadim zamonlardan beri iqtisodchi olimlarni qiziqtirib kelgan. Iqtisodiy xavfsizlik har doim subyektiv-obyektiv munosabatlarining turli darajalarda: hudud, korxonalar va shaxsga nisbatan tadqiq etilgan. Shu munosabat bilan birga, tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida har doim mintaqalarning iqtisodiy xavfsizligini tadqiq etish ustuvorlik qilgan.

"Iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasi dastlab davlat tashkilotlari darajasida tan olingan va institutsional jihatdan qayd etilgan, chunki uzoq vaqt davomida davlat suveren huquqlarning yagona egasi sifatida qabul qilingan edi. 1934– yil iyun oyida AQSh Prezidenti F.D.Ruzvelt dunyoda birinchi marta "Iqtisodiy xavfsizlik qo'mitasini tashkil etdi. Biroq, XX asr yakunida globallashtirish va mintaqalashtirish kabi qarama-qarshi tendensiyalar bu yondashuvni shubha ostiga qo'ydi. Bugungi kunda globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi iqtisodiy xavfsizlikning mintaqaviy tashkil qiluvchisini istisno qilmaydi, aksincha, uni faol rivojlantirishga yordam beradi ¹.

Bugungi kunda Rossiya Federatsiyasida mamlakat va mintaqalar darajasida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha tadqiqotlar olib borayotgan uchta Moskva, Sankt-Peterburg va Yekaterinburg maktablarini ajratib ko'rsatish mumkin. Moskva olimlari uchun ushbu muammoni tadqiq etishda iqtisodiy xavfsizlikni: – umumdavlat darajasidan, korxonalar darajasigacha qarab ko'rib chiqish yondashuvi bilan tavsiflanadi. Sankt-Peterburglik olimlar tor ixtisoslashgan yondashuvni afzal ko'rishadi, unda iqtisodiy xavfsizlikni kriminal sohaga nisbatan ko'proq yondashgan holda tahdidlarni iqtisodiy va huquqiy tadqiq etish ustuvorlik tashkil qiladi. Rossiya Federatsiyasining Ural qismidagi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida mintaqaviy yondashuv ustunlik qiladi, ammo iqtisodiy xavfsizlik nafaqat hududiy jihatdan emas, balki tarmoq kontekstida ham baholanadi. Ural markazi olimlarining yana bir xususiyati shundaki ular iqtisodiy xavfsizlik

¹ Bersenev, V.L. Vedushie sentri issledovaniya problem ekonomicheskoy bezopasnosti v Rossii / V.L. Bersenev. // Ekonomika regiona. - 2019. - T. 15, vip. 1. - S. 29-42.

muammolarini tadqiq etishda iqtisodiy va matematik modellashtirish usullaridan keng foydalanishadi. Iqtisodiy xavfsizlik kategoriyasining mazmun, mohiyatini ifoda etuvchi asosiy ilmiy yondashuvlar tavsifi (1-ildovada keltirilgan).

M.Ya.Kornilov, xulosasiga ko'ra "Iqtisodiy xavfsizlik" kategoriyasini talqin etishida muammoli joylar mavjud, bu "deyarli barcha talqinlarda ularning deklarativligi taajjubga solishi ta'kidlanadi. Ularda semantik jihatdan "xavfsizlik" so'zi, xavf-xatarning yo'qligi yoki boshqacha qilib aytganda, kimnidir, kimdandir himoyalanganligini anglatishi butunlay e'tibordan chetda qoldiradilar. Xuddi shunday talqinlardan iqtisodiyotni nimadan va nimani himoya qilish kerakligini tushunish mutlaqo mumkin emas².

A.I.Tatarin³, Ye.A.Oleynikov⁴, V.V.Krivorotov⁵ va boshqalarning ilmiy asarlarida "xavfsizlik" atamasi obyektini salbiy ta'sirlardan himoya qilish yoki himoyalanganligini anglatadi", bu esa mualliflarning tadqiqot mavzusiga yondashuvlari o'xshashligi haqida gapirishga imkon beradi. Salbiy ta'sirlar deganda turli darajadagi ehtimollik bilan himoya obyektiga ma'lum darajada zarar yetkazishi mumkin bo'lgan jarayonlar va hodisalar majmui tushuniladi. Ushbu fikrga asoslanib ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ta'sirlarni differentsiyalashni taklif qiladi, bu bizga himoya obyektini nimadan himoya qilish kerakligini aniqlash to'g'risida umumiy fikrni shakllantirishga imkon beradi.

V.K.Senchagov iqtisodiy xavfsizlikni "... ichki va tashqi jarayonlarni rivojlantirish uchun eng noqulay sharoitlarda milliy manfaatlarni kafolatli himoya qilish, umuman olganda mamlakatning barqaror ijtimoiy yo'naltirilgan rivojlanishi ta'minlangan iqtisodiyotning holati"⁶ deb

---

²Kornilov, M.Ya. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: osnovi teori metodologii issledovaniya: uchebnoe posobie / M.Ya. Kornilov; Rossiyskaya akademiya gosudarstvennoy slujbi pri Prezidente Rossiyskoy Federatsii. - 2-e izd., stereotip. - Moskva: Izd-vo RAGS, 2011.-S.18.

³Tatarin, A.I. Kompleksnaya metodika diagnostiki sotsialno-demograficheskoy bezopasnosti regiona: kollektivnaya monografiya / pod red. A.I. Tatarina, A.A. Kuklina. - Yekaterinburg: Institut ekonomiki UrO RAN, 2007. - 155 s.

⁴Oleynikov, Ye.A. Ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost: uchebnik / Ye.A. Oleynikov; pod red. Ye.A. Oleynikova. - Moskva: Ekzamen, 2004.-768 s.

⁵Krivorotov, V.V. Ekonomicheskaya bezopasnost gosudarstva i regionov: ucheb. posobie dlya studentov vuzov, obuchayushixsya po napravleniyu «Ekonomika» / V.V. Krivorotov, A.V. Kalina, N.D. Eriashvili. - Moskva: YuNITI-DANA, 2012. - S.65.

⁶Senchagov, V.K. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: Obshiy kurs: uchebnik / pod red. V.K. Senchagova. - 3-e izd., pererab. i dop. - Moskva: BINOM. Laboratoriya znaniy, 2016. - S.28.

ta'kidlab o'tadi. Obyektning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonida yuzaga kelgan xavfning oldini olish uni himoyalanganlikning kafolati va jamiyatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash imkoniyatini yoki oldini olishga iqtisodiy mexanizm xizmat qiladi. Shuning uchun jamiyatning iqtisodiy sohadagi manfaatlarini ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmalar faoliyati uchun zarar yetkazishi yoki salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan jarayonlar va hodisalar majmuidan himoya qilish kerak.

Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligini asosiy tashkil etuvchilaridan biridir va mamlakatning iqtisodiy ehtiyojlari kafolatlanishi va uni ta'minlashning yo'llari, instrumentlari va dastaklariga asos soluvchi qarashlarning yig'indisidir. Konseptual ko'rinishda u davlatning iqtisodiy salohiyati holatidan kelib chiqadigan iqtisodiy xavfning asosiy omillarini tahliliga asoslangan. Davlatning xavfsizligi kuchsiz va samarasiz iqtisodiyotda ta'minlanishi mumkin emas, ayniqsa globallashuv jarayonidagi ijtimoiy nizolarga to'la jamiyatda, chunki hammasi o'zaro bog'langan va biri ikkinchisini to'ldiradi,⁷.

Iqtisodiy xavfsizlik mavzusida chuqur tadqiqotlar olib borgan olim X.P.Abulqosimov: "Ushbu fikrlarga asoslangan holda "iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasini milliy iqtisodiyot mustaqilligi, uning barqarorligi, mustahkamligi, doimo yangilanishga va o'z-o'zidan takomillashib borishga qodirligini ta'minlovchi shart-sharoitlar va omillar yig'indisi⁸, deb ta'kidlaydi. Respublikamizda chop etilgan boshqa bir o'quv qo'llanmada " iqtisodiy xavfsizlik tushunasini milliy iqtisodiyot mustaqilligi, uning barqarorligi, mustahkamligi, doimo yangilanishga va o'z-o'zidan takomillashib borishga qodirligini ta'minlovchi shart-sharoitlar va omillar yig'indisi"⁹deb baho berilgan.

Boshqa mualliflar iqtisodiy munosabatlar va milliy manfaatlar iqtisodiyotda himoya obyektini deb hisoblaydilar. Birinchi holda, atrof-muhitning mavjudligi va ahamiyatini hisobga olmagan holda, faqat o'zaro ta'sir shakllari o'rganiladi, bu ham jamiyatga tahdid manbai bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchi holatda milliy manfaatlar iqtisodiy xavfsizlik obyektining umumiy qabul qilingan chegaralarini sezilarli darajada kengaytiradi, chunki ular jamiyat hayotining barcha sohalarini o'z ichiga oladi.

⁷ Ishmuhammedov A.E. Iqtisodiy xavfsizlik. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, T., 2004 y. 10 b.

⁸Abulqosimov H.P. Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlarini. XXI asr: fan va ta'lim masalalari" ilmiy elektron jurnali. №3, 2018 yil.

⁹ Tursunov B.O. Iqtisodiy xavfsizlik. O'quv qo'llanma.-T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matba uyi, 2021.-B.15.

Fikrimizcha, iqtisodiy xavfsizlik bu - mamlakatni xavf va tahdidlardan himoyalanganlik bilan bog'liq uning iqtisodiy salohiyatining izchil rivojlanishini belgilaydigan va jamiyatning barcha a'zolarining turmush farovonligini barqaror o'sishini ta'minlaydigan iqtisodiy munosabatlar deb ta'kidlab o'tish mumkin. Uning obyekt ma'lum tarixiy, geografik, etnik, ma'naviy, siyosiy va iqtisodiy chegaralarga ega bo'lgan mamlakat va uning mintaqalarining ijtimoiy-iqtisodiy tizimi bo'lishi mumkin.

Mintaqalar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning yangi mexanizmlari va instrumentlarini joriy etish maqsadga muvofiqligi "mintaqa" va "mintaqaviy iqtisodiyot" kabi tushunchalarning mohiyatini to'la asoslash orqali erishish mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, mavjud "mintaqa" tushunchasining o'zgaruvchanligi, ko'p variantliligi, O'zbekiston Respublikasining barcha subyektlarida, yagona mintaqaviy va shu jumladan mintaqaviy xavfsizlik sohasidagi muvaffaqiyatli siyosatni olib borishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Olimlarning e'tirof etishicha, "mintaqa" tushunchasining yagona ta'rifi yo'q. Rus olimi N.V. Manoxina "Mintaqa - qarama-qarshi murakkab tashkil topuvchi va transformatsiyalashuvchi kategoriya bo'lib, moddiy asosi turli konfiguratsiyadagi, insonlarning faoliyat turlaridagi o'ziga mos xususiyatlari va sifatleri asosida shakllangan u yoki bu sohalarda, faoliyat turlaridagi faolligi bilan to'ldirilgan va shakllangan hududlar akvatoriyalar maydoni¹⁰" deb baholagan.

Rossiyaning mintaqashunos ilmiy maktabining asoschisi R.I. Shniper "mintaqa" atamasi "ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining yagona tizimining ajralmas qismidir, u xalq xo'jaligi bilan to'g'ridan-to'g'ri va teskari ishlab chiqarish va iqtisodiy, resurs, moliyaviy - kredit va ijtimoiy aloqalarga ega¹¹. A.I. Dobrinin xulosasiga ko'ra, mintaqa "mamlakat xalq xo'jaligining bir geografik jihatdan ixtisoslashgan bir qismi hisoblanadi va tavsiflanadi¹².

Mintaqa tushunchasiga nisbatan O'zbekistonlik olimlarning ham o'ziga xos yondashuvi shakllangan. "Mintaqa - bu masshtab va tarkib jihatdan turlicha noodatiy reallikni o'z ichiga olgan, aniq belgilangan maydon tushunchasidir. Mintaqaviy iqtisodiyot, odatda, mamlakat ichida

---

¹⁰Ekonomicheskaya bezopasnost: uchebnoye posobiye / N.V. Manoxina, M.V. Popov, N.P. Kolyadin, I.E. Jadan; pod red. N.V. Manoxinoy. - Moskva: INFRA-M, 2017. - S.303..

¹¹ Shniper, R.I. Region: ekonomicheskkiye metody upravleniya / R.I. Shniper; otv. red. D.M. Kazakevich. - Novosibirsk: Nauka: Sib. otd-niye, 1991. - 380 s.

¹²Dobrinin, A.I. Regionalnie proporsii vosproizvodstva / A.I. Dobrinin. - Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1977. - 127 s.

ajratiladigan iqtisodiy rayonlar yoki viloyatlar darajasiga mos keladi"¹³. Boshqa bir o'quv qo'llanmada "Mintaqa - bu ma'lum hudud bo'lib, u boshqa hududlardan qator belgilar bo'yicha farq qiladi va o'ziga xos bir butunlik, tarkibiy elementlari o'rtasida o'zaro aloqadorlik mavjudligi bilan ifodalanadi"¹⁴, deb baho beriladi. Respublikamizning bir guruh mintaqashunos olimlari "Mintaqa - bu o'ziga xos tabiiy, iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan hududiy birlikdir"¹⁵ deb ta'rif berishadi. Bundan ko'rinadiki, hudud geografik makon haqida fikr yuritishning o'ziga xos usullarini o'z ichiga oladi va hududlarning o'zi hududiy amaliyot natijasi sifatida qaralishi mumkin.

Mintaqa tizimli xususiyatlarga ega bo'lib, ko'plab o'zaro bog'liq quyi tizimlardan va ular orasidagi tobora murakkab aloqalardan tashkil topgan murakkab, ochiq, nochiqli tizim, ierarxik tuzilma va elementlarning dinamikasi bilan tavsiflanadi. Shu munosabat bilan bizning fikrimizga ko'ra mintaqalar bu ichki yaxlitlik va o'ziga xos integratsiyaning maxsus turi bilan ajralib turadigan murakkab hududiy-ishlab chiqarish majmuasi sifatida o'z iqtisodiyotida sezilarli darajada iqtisodiy nomutanosibliklarni yuzaga kelmasligi va mustaqil ravishda dinamik rivojlanishni amalga oshirish qobiliyatini saqlab qolish asosida mavjud resurslardan (tabiiy, mehnat, moliyaviy) har tomonlama samarali foydalangan holda mintaqaning ishlab chiqaruvchi kuchlarini barqaror rivojlanishini ta'minlaydi deb baho berishimiz mumkin.

Milliy darajada, ya'ni mamlakat iqtisodiy xavfsizligining eng muhim bo'g'inlaridan biri - bu mintaqalarning iqtisodiy xavfsizligi hisoblanadi. Chunki, mintaqalar iqtisodiy xavfsizligining ta'minlanishi mamlakat darajasida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga va barqaror iqtisodiy o'sishga zamin yaratadi¹⁶. Shuning uchun "mintaqaning iqtisodiy xavfsizlik" atamasi va uning mintaqalar rivojlanishidagi roli mohiyati haqidagi g'oyalarni shakllantirishda yangi konseptual yondashuvlar va yechimlarni izlashga ehtiyoj ta'llab qiladi. Masalan, rus olimi M.V.Rossinskiy mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi tushunchasini "iqtisodiy mustaqilligini, samaradorligini, raqobatbardoshligini, barqarorligini va mintaqalar iqtisodiyotini faollashtirish va uni rivojlantirish qobiliyatini ta'minlaydigan tartibli, o'zaro bog'liq, uyg'unlashgan tizimning

13 Soliyev A.S. va boshqalar. Mintaqaviy iqtisodiyot. O'quv qo'llanma.-T. O'zMU.2003-y.-B.9.

14 Qayumov A., Nazarova H., Egamberdiyev F., Yakubov O'. Mintaqaviy iqtisodiyot. O'quv qo'llanma.- T. O'zMU. 2004 -y. - B.4.

15Alimova G.A., Islamov A.A., Kazakov A.A. Mintaqaviy iqtisodiyot. Darslik. Toshkent: 2020 -y. -B. 34.

16Olimov M.K. Hududlarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash:o'ziga xos jihatlar va asosiy omillar. Iqtisodiyot va ta'lim / 2019 № 1. -B.144.

mavjudligi¹⁷ deb tushungan. Biroq, fikrimizcha, iqtisodiy xavfsizlikning bunday talqini juda cheklangan ko'rinadi, chunki u yalpi ichki va tashqi xavf-xatarlar va tavakkalchiliklarni to'la ifoda etmaydi.

N.V.Dyujenkov va uning hamkasblari mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi yalpi holatda mintaqa darajasida iqtisodiyotni "samarali boshqaruv asosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash boshqa mintaqalarga va butun davlatga nisbatan tahdidlarni vujudga keltirmagan holda mintaqa aholisi uchun munosib turmush darajasi ta'minlash va ichki va tashqi tahdidlarning ta'siriga mintaqani qarshi tura olish qobiliyati"¹⁸ deb baho beradi. O.V.Damaskinning ta'rifidagi kamchiliklarga "iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasini faqat ichki omillar bilan cheklashni o'z ichiga oladi, bu tashqi omillarni kiritish va hisobga olish orqali ta'rifini to'ldirish yoki kengaytirish va unga qo'shishni talab qiladi.

O'zbekistonda mintaqaviy fan vakillari turli mintaqalarni iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholashda uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajalari va ulardagi mavjud muammolari ustida ishlaganlar. Jumladan: A.Abdusalyamov - mintaqaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirish¹⁹, A.Soliyev - iqtisodiy geografiya va hududiy rivojlanishning qutblanishi, A.Atamirzayev, S.Zokirov - aholishunoslik va urbanizatsiya masalalari, T.Ahmedov - respublika hududlarini kompleks va mutanosib rivojlantirish²⁰, Sh.Imomov - hududiy rivojlanishni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari, Sh.Nazarov - hududlar raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari²¹, A.Sodiqov - mintaqaviy rivojlanish nazariyasi²² va boshqalar. Ularning ilmiy tadqiqot natijalari mintaqaviy iqtisodiyot fanining metodologik asoslarini boyitish, hududiy siyosat tamoyillarini asoslab berish, hududlar rivojlanishini tartibga solishning nazariy-amaliy asoslarini ishlab chiqishni takomillashtirishga katta hissa qo'shdi.

---

¹⁷Rossinskiy M.V. Metodologiya obespecheniya ustoychivogo razvitiya territorii v ramkax ekologo-ekonomicheskoy bezopasnosti: dis.d-ra ekon. nauk: 08.00.05 / M. V. Rossinskaya. - Rostov-na Donu, 2006. - S.16.

¹⁸Burikin, A.D. Upravleniye ekonomicheskoy bezopasnostyu regiona: teoriya i metodologiya: monografiya / A.D. Burikin, N.V. Dyujenkova, G.E. Lyagushev. - Yaroslavl: Izd-vo YAAFEI, 2004. - S.20.

¹⁹Abdusalyamov M. O selyax i metodologicheskix osnovax regionalnoy politiki. Nauchno-issledovatel'skiy sentr "Nauchnie osnovi i problemi razvitiya ekonomiki Uzbekistana" pri TGEU. - T., 2015 g.

²⁰Axmedov T.M., Xasandjanov K.A., Xakimov N.X. Regionalnaya ekonomika. Uchebnoye posobiye. - M.: izd. REA im.G.V.Plexanova. 2006. - 231 s.

²¹Nazarov SH.X. Metodologicheskkiye aspekti povisheniya konkurentosposobnosti regionov. -T.: IFMR, 2014. - 212s.

²²Shadikov A.M. Novaya strategiya razvitiya Uzbekistana: formirovaniye, prioriteti, realizatsiya. Monografiya. - T., 2019. - 536 c.

Professor X.P.Abulqosimov "Mintaqaviy xavfsizlik mamlakat viloyatlari manfaatlariga ichki va tashqi tahdidlardan himoyalanganligini ifodalaydi. Mintaqaviy xavfsizlik o'z ichiga tabiiy-texnogen, oziq-ovqat, umumiy iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, va ijtimoiy xavfsizliklarni oladi"²³ deb baho bergan.

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi ko'p jihatdan uning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatiga bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida raqobat ustunliklari va barqaror rivojlanish imkoniyatlarini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi mintaqalarining o'ziga xos xususiyatlari, farqlari tabiiy va moddiy-texnik resurslarning sezilarli darajada xilma-xilligi, aloqa tizimi, kommunikatsiya, infratuzilmani tizimini rivojlanganligi, innovatsion, sanoat salohiyatining rivojlanish darajasi va boshqalar bilan bog'liq. "Hududlarning yalpi hududiy mahsulot sifatidagi o'zgarishlar darajasi bo'yicha keskin farqlarning eng asosiy sababi, ular industrial rivojlanish darajasining turlicha ekanligidir"²⁴.

"Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi" kategoriyasining mohiyatini aniqlashda biz bir qancha ilmiy yo'nalishlarni fanlararo tadqiq etish va sintez qilishga qaratilgan ishlarga tayandik. Fikrimizcha, eng oqilona tizim o'z-o'zini tashkiliy va institutsional-evolyutsion yondashuvlar hamda organik ravishda joylashtirilgan sinergetika va murakkablik nazariyasi metodologiyasiga asoslangan yondashuvdan foydalanishdir.

Bizning fikrimizcha, murakkablik va sinergetika nazariyasini mamlakat va uning mintaqalari iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari masalasining yechimini izlashda qo'llash nazariy jihatdan to'g'ri bo'ladi. Xavfsizlik - bu keng va doimiy ravishda amalga oshiriladigan murakkab majmualar mexanizmlar va harakatlar majmuidir. Iqtisodiy xavfsizlik-bu milliy xavfsizlikning bir qismi bo'lib, u barcha turdagi resurslarning katta miqdorini va barcha subyektlarning iqtisodiy manfaatlarini doimiy muvofiqlashtirishni talab qiluvchi murakkab ko'p komponentli tuzilmadir.

Tizimli o'z-o'zini tashkil etuvchi yondashuv, fikrimizcha, iqtisodiy xavfsizlik muammolarni o'rganish uchun ishonchli uslubiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Unga muvofiq, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmining barcha tarkibiy elementlari o'zaro ta'sir va o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqiladi va uning har bir tarkibiy qismi maxsus

---

23 Abulqosimov X.P., Abulqosimov M.X. Iqtisodiy xavfsizlik: Nazariya va amaliyot. Darslik. T.2019 y.-B.455.

24 Mamatov M.A. Innovatsion investitsiyalarning iqtisodiy o'sish sifatiga ta'sirini oshirishning nazariy asoslarini takomillashtirish// Monografiya. - Tashkent: Iqtisod-Moliya, 2017. -65 b.

funksiyalarini tashuvchisi sifatida va ularning bajarilishiga qarab iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning ishonchliligini belgilab beradi.

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi murakkab tizimli tushuncha sifatida, bir qator muhim elementlarni o'z ichiga oladi:

- shartli ravishda iqtisodiy avtonomiya, ya'ni mintaqaviy ishlab chiqarish va mahsulot sifatining shunday samaradorligi darajasiga erishish lozimki, bu mintaqaning iqtisodiy raqobatbardoshligini ta'minlasin va bozor ishtirokchilariga kooperatsiya munosabatlarida, xalqaro va mintaqaviy ayirboshlashda tenglar qatorida ishtirok etishga imkoniyat bersin;

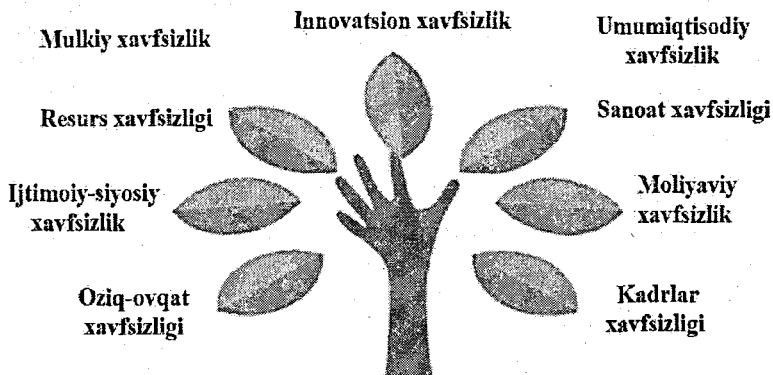
- O'zbekiston Respublikasi subyektlarida tadbirkorlik va innovatsion faoliyat uchun qulay shart-sharoitlar mavjudligi, shuningdek, salbiy omillarni hamda iqtisodiyot va jamiyatdagi vaziyatni beqarorlashtirishi mumkin bo'lgan to'siqlarni bartaraf etishni kafolatlovchi mintaqaviy iqtisodiy tizimning strategik barqarorligini ta'minlash;

- mintaqa iqtisodiyotning o'z-o'zini rivojlantirish va taraqqiyotga, qulay investitsiya va innovatsiya muhitini yaratishga, sanoat va qishloq xo'jaligini modernizatsiyalashga va mehnat unumdorligini oshirishga qodirligi.

Mintaqani iqtisodiy xavfsizligining mohiyati va mazmunini aniqlashga turli nuqtai nazar va yondashuvlarni tahlil qilish bizga "mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi" tushunchasiga mualliflik ta'rifini ishlab chiqishga imkon berdi. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi bu -O'zbekiston Respublikasi subyektlarining ijtimoiy-iqtisodiy tizimini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishning shunday holatini tushunish taklif etiladiki, unda mintaqa iqtisodiyoti izchil va bosqichma-bosqich barqaror rivojlanishi ta'minlanadi, shuningdek iqtisodiyotdagi salbiy tendensiyalarni o'z vaqtida aniqlash, ularni oldini olish va neytrallash hamda noqulay tashqi va ichki tahdidlar sharoitida aholining hayotiy muhim ehtiyojlarini nisbatan to'laroq qondirishga erishish tushuniladi. "Mintaqani iqtisodiyoti rivojlanishini barqaror va muvozanatli darajasini tadqiq qilish muhim masala hisoblanadi. Bunda, mintaqaning barqarorligini qator ko'rsatkichlar holati bilan baholaymiz. Mazkur mezonlar tarkibida YaHM, uning aholi jon boshiga to'g'ri kelgan hajmi, soha va tarmoqlarda yaratilgan mahsulot hajmi, eksport hajmi, ularning o'sish tendensiyalari o'rganiladi"²⁵.

---

²⁵ Abdullayev I.S., Sapayeva N.K. Mintaqani iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalari va barqarorligi tahlili. Logistika va iqtisod ilmiy elektron jurnali. 2021-yil. №2 son. -B.56.

1.1.1-rasm. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizlik tizimi tarkibi²⁶

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi bir qator tarkibiy qismlardan iborat, ya'ni: moliyaviy, ijtimoiy, kadrlar, resurs, sanoat, innovatsion xavfsizlik va boshqalarni o'z ichiga oladi. Mintaqa iqtisodiyotning o'zi asosiy tizimli xususiyatlarga ega va ko'plab o'zaro bog'liq kichik tizimlar va ular o'rtasida tobora murakkab aloqalardan tashkil topgan, ochiq, nochiq tizim bo'lib, ierarxik tuzilma va dinamik elementlar bilan tavsiflanadi. Bu yuqoridagi rasmda ifoda etilgan.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, tizimli o'zini-o'zi tashkil etish nazariyasining asosiy qoidalarni qo'llash asosida mintaqalarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muammosini o'rganish bizga, uning barqaror faoliyat yuritishini qo'llab-quvvatlash qobiliyatini ifoda etuvchi, strategik maqsadlar va ustuvor yo'nalishlarga muvofiq rivojlantirish, aholining normal turmush shart-sharoitlarini ta'minlash, resurs salohiyatidan samarali foydalanish, iqtisodiy sohada milliy manfaatlarni himoya qilishda ifoda etuvchi mintaqani iqtisodiy xavfsizligi uning hayotiy muhim iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishga hissa qo'shadigan instrumentlar to'plami va tizimning eng muhim sifat tavsifi sifatida baho berishga imkon beradi,

Raqamli texnologiyalardan ommaviy foydalanishga o'tish natijasida yuzaga kelgan milliy iqtisodiyotdagi chuqur o'zgarishlar mintaqani iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muammolari ko'lamini sezilarli darajada kengaytiradi. Shu sababli, aynan mintaqaviy xavfsizlik tizimining

²⁶ Manba: muallif tadqiqotlari asosida tuzilgan.